

PROBLEMI SLOŽENIH POLITIČKIH SISTEMA\*

*»Promjena je proces kojim budućnost prodire u naše živote, i stoga je važno da je pomno razmotrimo, ne samo iz veličajne perspektive povijesti već i sa stajališta ljudi od krvi i mesa koji je proživljavaju.«  
(Alvin Troffler: »Sok budućnosti«)*

Još nedavno sociolozi su naviještali dramatične promjene u našim radnim navikama, pojavu »društva dokolice« i, što je još značajnije, kraj oskudice, u vremenu dok se budemo kretali od industrijskog prema postindustrijskom društvu. Za niz autora pojam postindustrijskog društva istovjetan je pojmu društva bez oskudice. Kada je 1958. godine prvi put upotrijebio izraz »postindustrijsko društvo«, David Riesman je mislio na »društvo dokolice« i na sociološke probleme koji bi se mogli pojaviti kada se, po prvi put u ljudskoj povijesti, veliki broj ljudi suoči s pitanjem korištenja obilja slobodnog vremena. Znanstvenici su društvo bez oskudice zamišljali kao društvo u kojemu je tehnologija oslobodila čovjeka ovisnosti o materijalnim dobrima i time pružila osnovu za »slobodan« odnos prema prirodi, umjesto ranije ovisnosti o njoj. Otklanjanje oskudice, kao uvjet za ukidanje svake konkurencije i nesloge, bilo je temeljno načelo ne samo utopijskog već i marksističkog načina mišljenja.

Iako se sam Marx rijetko upuštao u razmišljanja o tome kakvo će biti društvo budućnosti, iz svih aspekata njegova djela jasno proizlazi da je uvjet za socijalizam, za stvarnu jednakost, ekonomsko obilje, omogućeno izvanrednim dostignućima buržoaskog društva. 1848. godine Marx je napisao da je buržoazija »prva koja je pokazala što može postići ljudska djelatnost« i da je ona stvorila »za vrijeme svoje vladavine od jedva 100 godina... brojnije i krupnije proizvodne snage nego sve ranije generacije zajedno«.

Godine 1930. John Maynard Keynes pisao je da tadašnja svjetska depresija, nije »staračka reuma« već »dječja bolest izazavna suviše brzim promjenama pojedinih privrednih razdoblja. Osnovna tendencija toga odražavala se u dvjema inovacijama: u otkriću tehničke efikasnosti ili proizvodnosti i u kontinuiranoj akumulaciji kapitala. On je vjerovao da će na kraju

\* Saopćenje podneseno Međunarodnom kolokviju, Tübingen, 19—21. rujna 1973)

čovječanstvo riješiti svoje ekonomske probleme zahvaljujući sprezi tehničke efikasnosti i akumulacije kapitala, pomoću koje je otkrivena magična tajna rasta koji sam sebe ubrzava.

U godinama koje su slijedile iza tih Keynesovih riječi, sociolozi su predviđali sve veći progres, potican tehnološkim razvitkom. Ta tehnološka euforija dostigla je vrhunac 1964. godine izjavom grupe koja se nazivala Ad hoc odbor za trostruku revoluciju da je »počela nova era proizvodnje«. Po njihovu mišljenju, u toku je bila »kibernetička revolucija«, a njena su organizacijska načela toliko različna od načela industrijske epohe koliko se ova posljednja razlikuju od načela poljoprivredne epohe. Kibernacija — izraz koji je uveo Donald Michael — podrazumijeva kombinaciju elektronskog računala i automatskog stroja sa samoregulacijom. Vjerovalo se da će to biti sistem gotovo neograničenih proizvodnih mogućnosti, koji će zahtijevati sve manje ljudskog rada. Međutim, ubrzo se pokazalo da je kibernetička revolucija bila iluzija. Nije došlo ni do kakvih spektakularnih skokova u produktivnosti. U svojoj studiji završenoj 1966. godine, Komisija za tehnologiju, automatizaciju i privredni napredak Predsjednika SAD pokazala je da u toku prethodnih dvaju desetljeća nije postignuta nikakva značajna promjena u stopi produktivnosti i da u toku slijedećih deset godina — razdoblja za koje se može predvidjeti tehnološki razvitak — nema izgleda za neki veći rast te stope. Zapravo, privredne perspektive bile su upravo suprotne. Ekspanzija sektora usluga — značajna karakteristika postindustrijskog društva — postala je kočnica u rastu proizvodnosti. Slika privrede s potpuno automatiziranom proizvodnjom — s beskrajnim kapacitetom proizvodnje dobara — bila je jednostavno djelo socijalne naučne fantastike s početka 1960-tih godina.

Zatim je iznenada došlo do paradoksalnog obrta, i tema beskrajnog izobilja ustupila je mjesto apokaliptičnim vizijama budućnosti. Krajem 1960-tih godina naša planeta prikazuje se kao krhka tvorevina; kao svijet ograničenih prirodnih bogatstava čije se zalihe ubrzano troše i čije otpadne materije, posljedica sve veće industrijske proizvodnje, zagađuju atmosferu i vodu. Nas se opominje da će, ukoliko ne obuzdamo svoj apetit i ne naučimo kako da kontroliramo iskorištavanje prirodne sredine, na svijetu biti previše ljudi a premalo sredstava, i da će zagađenost i otpadne tvari toliko narasti da će progutati buduće generacije. Sada je nulti rast postao jedini način da se spasi svijet. Da li su ove predodžbe o našoj budućnosti pogrešne ili ispravne?

U današnje vrijeme zanimanje za nepoznato i za budućnost svijeta raste do neslućenih razmjera. Ipak nemogućnost da se sa sigurnošću i preciznošću govori o budućnosti nije opravdanje za šutnju.

Prognoze postaju sve važnije. Proučavanje tekućih tendencija dobar je način da se baci pogled u budućnost. Moramo postati svjesni opasnosti od pretjerane koncentracije na jednu jedinu fundamentalnu prognozu.

Sve prognoze netehnološke prirode jednostavno su ekstrapolirane tekuće tendencije u budućnost. Međutim, u tehnološkim predviđanjima došlo je do pretjerivanja, zbog kojih je vjerojatno većina jednostavnih projekcija tendencija u netehnološkim oblastima pošla obratnim smjerom.

Osim toga, projekcije su mogle zanemariti činjenicu da će mnoge promjene biti neočekivane, eksplozivne, nepredvidljive. To je razlog zašto se

sociološke prognoze postavljaju lakše nego bilo koje druge, što bi moglo biti u suprotnosti sa suvremenim načinom mišljenja. Tehnološke prognoze nisu lake. Nije moguće predvidjeti nova otkrića, a često čak ni način na koji će se novi izumi koristiti. Moguće je, međutim, predvidjeti vrijeme potrebno za rasprostranjenje tehnologija koje su već provjerene i razvijene.

Ipak smatramo da je potrebno kritički razmotriti naše insistiranje na mogućnosti određivanja društvenog razvitka pomoću trendova i oslanjanjem na mehanicističko gledanje na društveni poredak. Trendovi nam mogu pružiti indikacije o tome što će se vjerojatno dogoditi u bližoj budućnosti. Neki su od tih trendova inkompatibilni, pa ih moramo proučiti, da bismo vidjeli koje od njih moramo prekinuti ili usmjeriti u drugom pravcu ako želimo doći do sređenijih i humanijih društvenih sistema.

Ako želimo da se društvene promjene nastave u pravcu koji smo nazvali progres, naši će najbolji umovi morati pronaći neki efikasan način da udruže svoje sposobnosti i napore, jer su mnogi od naših najhitnijih problema već suviše krupni da bi mogli stati u glavu jednog jedinog čovjeka.

Prva će zadaća biti da se utvrdi koja društvena tendencija leži u osnovi našeg razvitka i da se prouče njene implikacije za razne društvene sektore, kao što su privredni, državni, stručni i kulturni.

Da bismo znali da li će stanovite stvari izazvati probleme i zahtijevati određene mjere, potrebni su nam cjeloviti okviri. Ako želimo utjecati na tok događaja, moramo biti sigurni da znamo koji su prioritetni problemi, tako da možemo odmah početi raditi na rješavanju nekih od njih.

Apokaliptične vizije predočavaju nam mogućnost da život na zemlji može biti uništen termonuklearnim ratom. Slika jedne beživotne, radioaktivne zemljine kugle kako se nijemo obrće kroz svemir ne može se odbaciti kao nemoguća, ali mi moramo odbiti da planiramo za takvu eventualnost. Ako smo u stanju izumiti termonuklearne naprave sposobne da unište život na našoj planeti, tada moramo biti u stanju i da sprovedemo društvenu kontrolu nad njihovom upotrebom. Ako biosferu ugrožavamo zagađivanjem, morat ćemo poduzeti mjere da smanjimo tu zagađenost. Globalni pritisak stanovništva prijeti glađu, bolestima i »ratovima za hranu«, ali mi možemo razviti metode i izgraditi tvornice koje će proizvoditi sintetičku hranu i unapređivati biomedicinske znanosti da bismo pronašli lijek tim bolestima. Ako se ograničene zalihe budu iscrpile, mi bismo morali pronaći metode za recikliranje stvari. Možemo početi iskorištavati nove izvore energije (npr. sunčeve). Još nemamo potpun uvid u zemljina rudna bogatstva (u morima, u Sibiru, u dolini Amazonke, i drugdje). Tehnologija pak omogućuje transmutaciju prirodnih materijala.

Moramo čvrsto vjerovati da je naša sudbina u našim rukama. Argument u prilog uvjerenja da će razumno biće sve ovo nadživjeti jest da, ako pogriješimo, nije mnogo izgubljeno, ali ako smo u pravu, korist može biti velika.

Polazna pretpostavka za ovu optimističku viziju jest da će sveučilišta, naučne ustanove i srodne organizacije efikasnije rješavati nove probleme i iskorištavati nove mogućnosti. Oni ne treba da budu jednostavno centri za razmjenu sve većih količina informacija, već centri inovacije u postindustrijskom društvu.

Kratko rečeno, najvažnije za budućnost jesu društveni instrumenti koji će na zadovoljavajući način rješavati probleme, kako se oni budu pojavljivali.

Probleme koje ćemo spomenuti odabrali smo prvenstveno jer očekujemo da će potaći diskusiju.

Postindustrijsko društvo je društvo informacija, i to ključno značenje informacija stavlja pred društvo neke nove i drugačije probleme. Umjesto mašinske tehnologije, imat ćemo intelektualnu tehnologiju, kojom ćemo upravljati sve većim količinama informacija. Međutim, veća količina informacija nije istovremeno i potpunija informacija; naprotiv, to čini informaciju sve nepotpunijom. Raskorak između mase informacija koje *moramo* apsorbirati (zbog stalnog rasta raznih područja pažnje i djelatnosti čovjeka) i količine koju smo *sposobni* apsorbirati stalno se povećava. Informacije postaju sve stručnije, pa tako raste i potreba za posrednicima preko kojih će se prenositi. Temeljni uvjeti za uspješno funkcioniranje takvog društva jesu stručno znanje i prateće vještine. Naučno-obrazovna-informacijska mreža smjenjuje privredu kao glavnu sferu moći u društvu. Ako bi se dogodilo da kapital postane preobilan, ili suvišan, te da se može lako povećavati ili nadomještavati, tada bi se moglo očekivati da će moć koju on pruža, kako u poduzeću tako i u društvu uopće, početi opadati. Ta bi vjerojatnost postala tim veća ako bi se istovremeno pokazalo da je neki drugi faktor proizvodnje sve teže održavati ili nadomještati. Zahtjevi tehnologije i planiranja veoma su uvećali potrebe industrijskih poduzeća za posebnim talentima i za organizacijom. Sudeći po iskustvu iz prošlosti, moglo bi se očekivati da će doći do pomaka moći u industrijskim poduzećima, ovoga puta od kapitala prema organiziranoj inteligenciji. Kao posljedica toga došlo bi do preraspodjele vlasti u društvu u cjelini. Ukratko rečeno, jedna od najznačajnijih tendencija postindustrijskih društava je prijelaz od ekonomske moći i njenog naglaska na upotrebu sile, ka vlasti utemeljenoj na stručnom znanju i vještinama, kojima se postiže funkcionalna dominacija u društvu.

Druga značajna tendencija je stalni rast opsega, složenosti, moći i centralizacije državne vlasti. Kada predviđamo da će glavne institucije novoga društva biti intelektualne, time kažemo: da će proizvodnja i poslovne odluke biti podređene, ili da će proizlaziti iz drugih društvenih snaga; da će ključne odluke o privrednom rastu i njegovim proporcijama donositi država, ali će se one temeljiti na rezultatima istraživanja i razvoja koje financira država i na analizama troškova u usporedbi s efikasnosti i s koristi; da će odlučivanje, zahvaljujući veoma velikoj međusobnoj povezanosti posljedica, dobivati sve stručniji karakter. U svemu tome stručnjaci će igrati dvojaku ulogu. U onoj mjeri u kojoj su zainteresirani za znanstveni rad i za položaje na sveučilištima, oni postaju novi izvor vlasti — na isti način kao što je to i vojska. Tako tehnička inteligencija, poput drugih grupa, počinje tražiti podršku javnosti (iako se njen utjecaj osjeća više u birokratskom i administrativnom labirintu nego u izbornom sistemu i kroz snažni pritisak). U isto vrijeme, tehnički stručnjak razvija administrativni mehanizam koji je neophodan nosiocu političkih funkcija i njegovim sljedbenicima. Kako rastu stručni i profesio-

nalni sektori društva, tako interesi toga sloja, tog biračkog tijela, počinju vršiti sve snažniji pritisak — svojim zahtjevima, ne samo za ciljevima od neposrednog interesa već i prema širem društvenom etosu.

Instinkt koji nas opominje na opasnost od ovog udruživanja tehničke i javne vlasti ne treba zanemariti. Samostalnost tehnostrukture je funkcionalna nužnost modernog sistema. Ali ciljevi kojima ta samostalnost služi dopuštaju stanovitu širinu izbora: ona može u velikoj mjeri služiti društvenim ciljevima ili pak može slijediti svoje posebne, druge ciljeve.

S obzirom na stalni rast stope tehničke inovacije, naša će se društva nesumnjivo organizirati na sve složeniji način. To zahtijeva sve veću koordinaciju, naročito kad se ta igra vodi u vidljivoj političkoj areni umjesto »nevidljivom rukom« privrednog tržišta. Država, a ne tržište, donosi krupne odluke, koje utječu na sve dijelove društva istovremeno. S druge strane, mnoge druge grupe sada se trude da afirmiraju svoja društvena prava — svoje zahtjeve na društvo — kroz mogućnosti što ih pruža politički sistem.

Složenost društvenih sistema dovodi do umnožavanja interakcija i mreža u koje je pojedinac uključen. Te interakcije se ne ograničavaju na međusobna djelovanja unutar jednog sistema već obuhvaćaju i međusobna djelovanja različitih sistema. Stoga su društveni problemi sve više međusobno povezani, budući da se utjecaj bilo koje krupne društvene promjene ubrzo osjeti u cijelom nacionalnom, pa čak i internacionalnom, sistemu. Države će se naći sve više zahvaćene jednom nesređenom mrežom ovih ili onih međunarodnih struktura. Malo je vjerojatno da će se vlast održati u jednonacionalnim strukturama, nego će zacijelo gravitirati prema međunarodnim organizacijama koje na realističniji način odražavaju podjelu vlasti.

Sve veće razlike u životnom standardu i uvjetima između uspješno organiziranih društava, obično nazvanih razvijenima, i nerazvijenih vjerojatno će biti važan faktor u određivanju karaktera međunarodnih odnosa. Stvarni konflikt, zbog ograničenosti ukupnih raspoloživih sredstava, mogao bi ostati jedna od najznačajnijih opasnosti i obilježja međunarodnih odnosa. Razvitak komunikacija uočljivo će pokazati sav raskorak između društava u kojima vlada blagostanje i onih u kojim vlada oskudica. Po svoj prilici možemo očekivati da će bogati braniti svoj položaj a da će siromašni napadati bogate. I, kao posljedica tih sukoba, može doći da uspostavljane centralne vlasti, sa svim vojnim, emocionalnim i nacionalističkim posljedicama koje bi iz toga proizašle.

S druge strane, postoje mišljenja da većina država s dužom tradicijom neće morati pribjeći vojnoj sili da bi unaprijedila svoje nacionalne interese — bar ne na jednostavan i neposredan način. Jasno je da pojedine države mogu ipak izvlačiti korist (ili štetu) iz vojne moći — na primjer, svojom sposobnošću da posredno ili neposredno štite neku drugu državu (ili joj prijete). Neke manje države mogu pojačati (ili oslabiti) svoju sigurnost time što će imati znatne vojne snage — na primjer, pa će biti dragocjeniji saveznici ili što će biti slobodnije da prihvate ili odbiju zaštitu većih država. Ali, po pravilu, većina starih država i mnoge nove smatraju da je nacionalna sigurnost »besplatna« — proizvod opće stabilnosti a ne vlastitih napora.

Na osnovi spomenute međunarodne zategnutosti, s vremenom može doći do povećanja stupnja centralizacije društvene kontrole. Društvo bi se u biti moglo s jedne strane sastojati od potpuno centralizirane ali relativno slabe i ranjive političke vlasti, uz veliku masu izoliranih i nemoćnih pojedinaca s druge strane. Iako danas vjerojatno ima više participacije u političkom životu na svim razinama vlasti nego ikada ranije, samo to povećanje participacije dovodi do umnožavanja grupa koje jedna drugu »koče«, što stvara osjećaj nemoći. Na taj paradoksalan način, povećana participacija najčešće dovodi do pojačane frustracije. U utopiji svaki je čovjek slobodan da slijedi svoje interese, ali u stvarnosti sukob pojedinačnih interesa, kad svatko vuče na svoju stranu, nužno dovodi do sve veće potrebe za zajedničkom regulacijom, kako bi se postigla efikasna zajednička akcija. Veći stupanj prisile, kao instrument regulacije, mogao bi se prema tome očekivati.

Takvo bi društvo moglo postati sve nestabilnije, kako se među ljudima bude širio snažan osjećaj otuđenosti i kako država bude sve manje u stanju da zadovolji zahtjeve, one iznutra i one izvana. Posljedica takva stanja može biti ili masovni pokret naroda s ciljem da sruši državu ili pak zajednički napor vladajućih elita da povećaju svoju moć i prošire vlast nad društvom. U oba slučaja u društvu bi moglo doći do kretanja u pravcu totalitarnog modela.

Iz svih tih razloga, čini se da će društvo budućnosti biti ranjivije, osjetljivije na neprijateljstva i na polarizaciju u raznim pravcima. Ipak, nije potrebno da se zbog toga predamo očaju, jer mogućnost da te probleme riješimo također postoji. Ključni je problem vlast. Kroz vlast, i samo kroz nju, tehnokratske, totalitarne ili apokaliptičke vizije naše budućnosti mogu postati empirijska stvarnost.

Nama su potrebni modeli društvenih mjera koje će pružiti rješenje tog problema. U sistemskom modelu M. Olsena vlast je decentralizirana po funkcijama, do mjere u kojoj državna struktura postaje samo jedna od mnogih podjednako snažnih funkcionalnih mreža u društvu, tako da ona ne može nametnuti svoju vlast. Taj se model oslanja na pojam protuteže vlasti, što podrazumijeva nekoliko velikih i veoma moćnih, ali raznovrsnih, jedinica koje se međusobno kontroliraju sa »suprotnih« strana tržišta. Spomenuti model uopćava tu zamisao, proširujući je preko granica privrede na sve dijelove društva, tako da je svako široko područje ili mreža djelatnosti prvenstveno pod kontrolom drugih visoko organiziranih mreža, koje djeluju kao protuteža.

S gledišta strukture, sistemsko društvo bilo bi organizirano na osnovi funkcionalnih a ne geografskih mjerila. Ono bi se sastojalo iz niza funkcionalno specijaliziranih društvenih mreža, koje bi bile relativno samostalne ali istovremeno međusobno zavisne i povezane. Organizacijske jedinice koje bi sačinjavale pojedine mreže bile bi »privatne« po svojoj svakodnevnoj djelatnosti i internoj kontroli, ali bi bile »javne« po svojoj funkciji da globalnom društvu pružaju svoje specijalizirane usluge. Društvena mreža crpila bi svoju moć iz funkcionalne dominacije i iz zakonske vlasti, budući da vrši službe koje su od životne važnosti za cjelokupno društvo. Osnovna pretpostavka na kojoj počiva taj model jest da se operativne odgovornosti i istinska vlast mogu decentralizirati i relativno pravilno rasporediti po cijelom društvu — pod



uvjetom da ono ostane jedinstveno — a da se ne moraju žrtvovati nužne djelatnosti globalne koordinacije, reguliranja, planiranja, i druge slične administrativne funkcije. Sve organizacijske jedinice u takvom društvu — a time u krajnjoj liniji i svaki pojedinac — uživale bi toliku samostalnost u radu i vršenju vlasti i takvu slobodu djelovanja kakva bi se mogla dopustiti a da se ne narušavaju prava drugih.\*

Taj model je tek polazna točka u našem traganju za rješenjima problema s kojima se suočavamo. Društveni problemi izvire iz slabosti i suprotnosti društvenog sistema, naročito iz nespremnosti ili odbijanja da se revidiraju anakronističke i zastarjele institucije i praksa, kako bismo se mogli posvetiti rješavanju hitnih ljudskih potreba i bolje izraziti naše težnje.

Moramo izbjeći katastrofu. Situacija s kojom smo suočeni izazov je za sve vrsti intelektualnih i znanstvenih zajednica. Jugoslavenski sistem izgradnje samoupravljanja jedan je od prvih pokušaja da se tom izazovu odgovori.

---

\* Marvin E. Olsen: »Power Trends in Systemic Societies«, str. 370—379.